

ΤΟ ΚΑΚΟ

Συνέδριο ΕΨΕ, 2025

Εργαστήριο με τίτλο: Η βία κατά των γυναικών

*Τι κινεί το φονικό μίσος; Μια ψυχαναλυτική διαδρομή στις
γυναικοκτονίες της τέχνης*

Eugène Delacroix (1827–1828), Ο Θάνατος του Σαρδανάπαλου

Σε όλους τους καιρούς και σε όλους τους τόπους, οι θεσμοί πασχίζουν να δρομολογήσουν τη σεξουαλικότητα στην υπηρεσία της αναπαραγωγής, μέσα από απαγορεύσεις, ταμπού, θεϊκές απειλές και νόμους. Όσες παραλλαγές κι αν υπάρχουν στις ιστορίες των ανθρώπων, ένα φαίνεται να παραμένει σταθερό: το ισχυρότερο ταμπού είναι εκείνο της αιμομικτικής ένωσης της μητέρας με τον γιο. Ο Freud έλεγε ότι η ίδια η γυναίκα αποτελεί ένα ταμπού. Μυστηριώδης αλλά και καταγωγική, χρεώνεται το πάθος και την ηδονή ως υποθέσεις αποκλειστικά δικές της.

«Δύο πεπρωμένα αναγγέλλονται για τις γυναίκες: ή θα δοξαστούν στη διαφορά τους ή θα περιφρονηθούν και θα παραμεριστούν» (Micheline Enríquez, 1996). Διαβολικές και λυσσασμένες, αδηφάγες και ακόρεστες, σε αντίστιξη με τις αγίες, τις παρθένες και τις μάρτυρες, κάνουν τους άνδρες να αγωνιούν για την υποταγή τους, την ικανοποίησή τους και την ύπουλη εκδίκησή τους, μέσα σε χιλιάδες ιστορίες και μύθους.

Με αφορμή αυτούς τους μύθους, θα σταθώ σε ορισμένες γνωστές γυναικοκτονίες της τέχνης και θα επιχειρήσω λίγες ψυχανalyτικές υποθέσεις για το «φονικό μίσος» των ανδρών-δραστών.

Ας ξεκινήσουμε με έναν ορισμό. Γυναικοκτονία είναι ο φόνος μιας γυναίκας λόγω του φύλου της. Δηλαδή, μια γυναίκα τιμωρείται με θάνατο όταν αμφισβητεί τον κανόνα του γυναικείου ρόλου που της έχει αποδοθεί ακριβώς επειδή είναι γυναίκα. Για παράδειγμα, όταν δολοφονείται επειδή απάτησε τον άνδρα της. Ο όρος είναι σχετικά πρόσφατος και έγινε ευρύτερα γνωστός διεθνώς με τη λέξη femicide μετά το 1992. Στα λεξικά άρχισε να εμφανίζεται μετά το 2015.

Από την αρχαία τραγωδία μέχρι το δημοτικό τραγούδι, από το αρχαίο έπος μέχρι τα ρεμπέτικα, από τα Ιερά Βιβλία των θρησκειών μέχρι τον Shakespeare και τον Lars von Trier, θα δούμε πως, μέσα στους τρομερούς αιώνες του ανθρώπου, οι γυναίκες δολοφονούνται ως ένοχες για την ίδια τους τη φύση. Από τα γραπτά του Παύλου («Αι γυναίκες υποτάσσεσθε τοις ανδράσιν υμών, ως τω Κυρίω») και των Πατέρων της Εκκλησίας μέχρι τις φωτιές της Ιερής Εξέτασης και το φρικαλέο Malleus Maleficarum (Το Εγχειρίδιο των Ιεροεξεταστών του Μεσαίωνα), οι γυναίκες δαιμονοποιούνται ή βασανίζονται (Τριαρίδης, 2022).

Θα σταθώ σε τρεις γνωστές γυναικοκτονίες της παραστατικής τέχνης, την Κλυταιμνήστρα, την Κάρμεν και την αλησμόνητη Στέλλα, καθώς και σε δύο εικαστικά έργα, τον Θάνατο του Σαρδανάπαλου και τη Vagina Dentata.

Η Κλυταιμνήστρα

Η Κλυταιμνήστρα δολοφονείται από τον γιο της, τον Ορέστη, με ηθικό αυτουργό την Ηλέκτρα, φορέα μιας βαθιά ανδροκρατικής ηθικής. Οι δυο τους την εκδικούνται για τα πολλά και «κακά» που θεωρούν ότι διέπραξε. Η απιστία της, η δολοφονία του συζύγου της, η κατάκτηση της εξουσίας και η καταδίκη των παιδιών της στη δυστυχία σκιαγραφούν το πορτρέτο της «Κακής Γυναίκας», που βαδίζει πέρα από κανόνες και όρια και υποτάσσεται στην ηδονή.

Η ηδονή, στον αρχαίο μύθο, παρουσιάζεται διαρκώς ως μια γυναικεία υπόθεση. Ας θυμηθούμε τον Τειρεσία, ένα πλάσμα που είχε ζήσει και ως άνδρας και ως γυναίκα. Όταν ο μάντης κλήθηκε να λύσει τη διαφωνία του Δία και της Ήρας σχετικά με το ποιος ηδονίζεται περισσότερο κατά την ερωτική πράξη, απάντησε αδίστακτα: «Αν διαιρούσαμε την ηδονή σε δέκα μέρη, ένα θα έπαιρνε ο άνδρας και εννέα η γυναίκα».

Σύμφωνα με τον Freud, οι σχέσεις ανδρών και γυναικών επιβαρύνονται ιδιαίτερα από τον φόβο που αισθάνονται οι άνδρες απέναντι στη γυναικεία ηδονή και τη σεξουαλικότητα, τις οποίες βιώνουν ως μια πίεση της ενόρμησης που ξεχειλίζει, δυσκολεύονται να ελέγξουν και, κυρίως, να μετουσιώσουν. Μια χαρακτηριστική ανδρική φαντασίωση, όπως περιγράφει ο Jean Cournut, είναι ο ατέρμονος γυναικείος οργασμός που ξεχύνεται και οδηγεί τη γυναίκα μακριά από τον άνδρα. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι οι άνδρες δολοφονούν τις γυναίκες και λόγω του φθόνου που γεννά η αίσθηση ότι εκείνη απολαμβάνει μια ηδονή πολλαπλάσια από τη δική τους.

Η Κάρμεν

Αιώνες μετά την Κλυταιμνήστρα, μια άλλη γυναίκα θα δολοφονηθεί στη σκηνή ακριβώς επειδή ήταν γυναίκα. Η Κάρμεν του Georges Bizet.

Η Κάρμεν υπήρξε ένας νέος τύπος οπερατικής ηρωίδας, που εκπροσωπούσε κάτι πολύ πιο ζωτικό και επικίνδυνο, όπως έγραφαν οι κριτικοί της εποχής, καθώς δεν ανήκε στον αθώο ερωτικό τύπο των «ακηλίδωτων σοπράνο». Η αποκοτιά της, η τσιγγάνικη ομορφιά της και η ακατανίκητη αγάπη της για την ελευθερία την οδηγούν στη δολοφονία της.

Η προδοσία μοιάζει να είναι το προφανές αίτιο αυτής της τιμωρίας. Η κυρίαρχη εικόνα της *femme fatale* διατρέχει διαχρονικά τους μύθους και τις ιστορίες, αποδίδοντας στις πλανεύτρες γυναίκες σχεδόν μεταφυσικές δυνάμεις, γυναίκες-μάγισσες που παρασύρουν τον άνδρα μόνο και μόνο για να τον προδώσουν. Από τον Οθέλλο μέχρι τον Don José, οι ζηλότυποι φονιάδες φαίνεται να σκοτώνουν τη γυναίκα που τους γοήτευσε επειδή ακριβώς τους πρόδωσε.

Τελικά, όμως, οι άνδρες μισούν τις γυναίκες επειδή μπορεί να τους προδώσουν;

Οι ψυχαναλυτές μάς θυμίζουν ότι η αποκλειστικότητα του αντικειμένου είναι μια υπόθεση χαμένη ήδη από τη γέννηση του ανθρώπου. Η μητέρα «προδίδει» τόσο τον γιο όσο και την κόρη της για τον πατέρα τους. Η πρώτη αυτή γυναίκα είναι συγχρόνως η πρώτη αγάπη, η πρώτη απώλεια και η πρώτη εμπειρία έλλειψης.

Αντίδοτο σε αυτή την πρωταρχική προδοσία μπορεί να γίνει η σαγήνη. Μια σαγήνη που, αν ο γιος δεν κατορθώσει να διεργασθεί ψυχικά, μπορεί να τον οδηγήσει σε μια παθολογική σχέση ζηλοτυπίας με μια γυναίκα που θα τον γοητεύει απόλυτα, όπως η Κάρμεν.

Ο Jacques André, μάλιστα, περιγράφει αυτή την πρωταρχική αποπλάνηση ως μια εμπειρία που βρίσκεται στην απαρχή της σεξουαλικότητας και για τα δύο φύλα, συνδέοντάς την με την ίδια τη γυναικεία θέση.

Η Στέλλα

Ας περάσουμε τώρα στη συγκλονιστική Στέλλα, την ηρωίδα της ταινίας του Μιχάλη Κακογιάννη (1955), την οποία μάλλον θυμόμαστε όλοι.

Οι κριτικοί της εποχής περιέγραψαν την ταινία ως ένα ηχηρό κατηγορητήριο εναντίον της πατριαρχίας, με την πρωταγωνίστρια να εκπροσωπεί ένα γυναικείο πρότυπο αναμφίβολα ξένο προς την ελληνική κοινωνία, αλλά συγχρόνως μια διαχρονική

ηρωίδα τραγωδίας. Η ταινία τιμήθηκε στις Κάννες και συζητήθηκε ως η πρώτη φεμινιστική ταινία στην Ελλάδα.

Μήπως, με τη Στέλλα, εκτός από την προδοσία, βρισκόμαστε και μπροστά στον γνωστό διαχωρισμό ανάμεσα στην «Καλή» και την «Κακή» γυναίκα, στη «μητέρα» και την «πόρνη»; Τι έχουν να μας πουν οι ψυχαναλυτές γι' αυτά τα ζεύγη αντιθέτων;

Σύμφωνα με τον Jacques André, η έντονη προσκόλληση στα πρώτα αντικείμενα της αγάπης, τη μητέρα και την αδελφή, οδηγεί πολλούς άνδρες να ενεργοποιήσουν τέτοιους διαχωρισμούς, προκειμένου να συνεχίσουν μια πραγματική σεξουαλική ζωή χωρίς να σκοντάψουν στον φραγμό της αιμομιξίας. Από τη μία βρίσκεται το τρυφερό και το υψηλό και από την άλλη το αισθησιακό και το χυδαίο.

Άλλωστε, ήδη από την αρχή της θεωρίας της, η Melanie Klein περιέγραψε τον διαχωρισμό των αντικειμένων σε «καλά» και «κακά» ως έναν θεμελιώδη αμυντικό μηχανισμό του Εγώ.

Στην ταινία, ο άνδρας που υποδύεται ο Γιώργος Φούντας, και που έτυχε μεγάλης συμπάθειας από τους θεατές, μοιάζει να βυθίζεται στο χάος μιας ναρκισσιστικής κατάρρευσης. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο Άλλος δεν υπάρχει με την ετερότητά του, αλλά μόνο ως όργανο της ικανοποίησης ή ακόμη και της κυριαρχίας του υποκειμένου. Ο ναρκισσισμός αποκτά τότε έναν πραγματικά θανατηφόρο χαρακτήρα..

Θα περάσω τώρα σε δύο εικαστικά έργα: τον περίφημο πίνακα του Eugène Delacroix, Ο Θάνατος του Σαρδανάπαλου (στην αρχική σελίδα), και τη Vagina Dentata, με τις πολλαπλές αποτυπώσεις της, προκειμένου να σκεφτούμε ορισμένες ακόμη εκδοχές του φονικού μίσους.

Ο Delacroix, με το έργο αυτό, είχε στόχο να προκαλέσει. Και το κατάφερε με μεγάλη επιτυχία. Ο Σαρδανάπαλος, ξαπλωμένος στο κρεβάτι του, δίνει εντολή στους αξιωματούχους και τους ευνούχους του παλατιού να στραγγαλίσουν τις γυναίκες του, τους ακολούθους του, ακόμη και τα σκυλιά του, ώστε κανένα αντικείμενο της ηδονής του να μην επιβιώσει.

Με το έργο αυτό βρισκόμαστε ενώπιον της κυριαρχίας του αρσενικού, της υπεροχής του φαλλού και της σαδιστικής τους συνιστώσας. Από την άλλη, οι γυναίκες που

πεθαίνουν, τεντωμένες, χωρίς ίχνος ενοχής και λουσμένες στο φως, εκθέτοντας τη γυμνή ομορφιά τους, γίνονται σύμβολα αθωότητας και ελευθερίας, όπως συμβαίνει και στη Σφαγή της Χίου.

Ο Jacques André (1995) υποστηρίζει ότι ο πίνακας αυτός μας μεταφέρει στο επίκεντρο της πρωταρχικής σκηνής, μιας σκηνής βίαιης, χαώδους και σύνθετης.

Η θέα της περίπτωσης των γονιών, σύμφωνα με τον Freud, υπερβαίνει τις δυνατότητες κατανόησης του παιδιού, με αποτέλεσμα μια έντονη διέγερση να μετατρέπεται σε τρομακτικό άγχος. Στην πρωταρχική σκηνή, όπως και στον πίνακα του Delacroix, αναμετριόμαστε με το χάος, την ηδονή και τον αφανισμό. Είναι μια σκηνή διαποτισμένη από σαδιστικά στοιχεία, τα οποία το παιδί αποδίδει στον άνδρα-πατέρα, που «παραβιάζει» και υποτάσσει τη μητέρα.

Ο άνδρας, όπως υποστηρίζει η Micheline Enríquez, δεν υποτάσσει μόνο το θηλυκό έξω από τον εαυτό του, αλλά και το θηλυκό που φέρει μέσα του. Αποδίδοντάς το αποκλειστικά στη γυναίκα, απαλλάσσεται από το βάρος να το αναγνωρίσει ως δικό του. Σ' αυτή τη σχέση με το θηλυκό θα επανέλθω στο τέλος.

Η Vagina Dentata

Ας περάσουμε τώρα στη Vagina Dentata, τον οδοντωτό κόλπο, μια εικόνα που απαντά ήδη στην ελληνική μυθολογία, αλλά και σε λαϊκές αφηγήσεις πολλών πολιτισμών.

Ο οδοντωτός κόλπος έχει τις ρίζες του στη φαντασίωση ότι το γυναικείο σώμα κρύβει επικίνδυνα μυστικά. Στην εικόνα βλέπουμε ξύλινα και πέτρινα γλυπτά σε εκκλησίες της Ουαλίας, χτισμένες τον 11ο αιώνα. Η Vagina Dentata συμπυκνώνει έναν αρχαίο φόβο που συνοδεύει τη σεξουαλική επαφή: ότι «το αιδούιο θα σε κατασπαράξει».

Ο Otto Rank αναφέρεται για πρώτη φορά στη φαντασίωση αυτή, το 1924, ως μία ευρέως διαδεδομένη πηγή άγχους στους νευρωτικούς άνδρες. Έναν χρόνο αργότερα, ο Sándor Ferenczi θα την επεξεργαστεί ακόμη περισσότερο. Εδώ ο τρόμος του ευνουχισμού βρίσκει ίσως την πιο ωμή του έκφραση. Μέσα από μια στοματική μετάθεση, ο κόλπος μετατρέπεται σε όργανο που καταβροχθίζει.

Σύμφωνα με τη σκέψη αρκετών ψυχαναλυτών, όπως ο Robert Stoller και η Joyce McDougall, το κορίτσι διαθέτει μια πρώιμη σεξουαλικότητα που οργανώνεται γύρω από ένα άνοιγμα, ένα όργανο που τείνει να απορροφά, να οικειοποιείται και να καταβροχθίζει. Μια τέτοια σεξουαλικότητα φαίνεται να αντιστέκεται στον ευνουχισμό και στην επιβολή του νόμου και γι' αυτό μπορεί να βιώνεται ως τόσο τρομακτική.

Ο Freud θα υποστηρίξει ότι το αιδοίο, όπως και το σπήλαιο, δεν αποτελεί τόσο τόπο διείσδυσης ή υποδοχής, όσο το αρνητικό ίχνος μιας βίαιης απόσπασης. Παρά τις πολλές και σοβαρές ενστάσεις που έχει δεχθεί αυτή η υπόθεση, επηρέασε βαθιά την ιστορία της ψυχαναλυτικής σκέψης.

Στην ταινία Μίλα της, ο Pedro Almodóvar παρεμβάλλει ένα ασπρόμαυρο κινηματογραφικό απόσπασμα, με τίτλο Ο Συρρικνωμένος Εραστής, όπου ο πρωταγωνιστής, αφού πίνει ένα μαγικό φίλτρο που τον συρρικνώνει, εισέρχεται στη σκοτεινή σπηλιά του γυναικείου σώματος που τον καταπίνει. Τα ανεξερεύνητα βάθη δεν έχουν επιστροφή.

Το θηλυκό ως το μη αναπαραστάσιμο

Τελικά, μήπως ο φόβος που αισθάνονται οι άνδρες απέναντι στις γυναίκες, και που κάποιες φορές παίρνει τον δρόμο του φονικού μίσους, πηγάζει από τη δυσκολία τους να παραστήσουν το θηλυκό στοιχείο που φέρουν και οι ίδιοι μέσα τους;

Όχι τη γυναικεία σεξουαλικότητα, ούτε τη θηλυκότητα με την οποία στολίζονται οι γυναίκες, όπως επισημαίνει ο Jean Cournut, αλλά αυτό το σκοτεινό κομμάτι του Άλλου, αυτή τη διαφορά που σκανδαλίζει τον ναρκισσισμό επειδή δεν μπορεί να την ενσωματώσει. Μια διαφορά που ίσως επιτείνεται ακόμη περισσότερο από τον φθόνο για τη μήτρα και τη μοναδική δυνατότητα της κυοφορίας.

Ίσως αυτό να είναι το θηλυκό. Το μη παραστάσιμο του ερωτικού σώματος της γυναίκας και της μητέρας, αλλά και η πάντοτε πιθανή, οδυνηρή μας εξαφάνιση. Ένα στοιχείο μη σύνδεσης, ακόμη και αποσύνδεσης. Το θηλυκό ως το μη αναπαραστάσιμο. Κακό, για το οποίο ακούσαμε και σκεφτήκαμε αρκετά σε αυτό το συνέδριο.

Βιβλιογραφία

- * André, Jacques (1995). Aux origines féminines de la sexualité. Paris: Presses Universitaires de France.
- * Chasseguet-Smirgel, Janine. Γυναικεία Σεξουαλικότητα.
- * Cournut, Jean. Pourquoi les hommes ont peur des femmes (ελλ. έκδ. Γιατί οι άνδρες φοβούνται τις γυναίκες).
- * Enriquez, Micheline (1996). Κείμενα για το θηλυκό και τη γυναικεία σεξουαλικότητα.
- * Ferenczi, Sándor (1925). Thalassa: A Theory of Genitality.
- * Freud, Sigmund (1905). Τρία δοκίμια για τη θεωρία της σεξουαλικότητας.
- * Freud, Sigmund (1914). Περί ναρκισσισμού.
- * Freud, Sigmund (1930). Ο πολιτισμός πηγή δυστυχίας.

- * Freud, Sigmund (1931). Η γυναικεία σεξουαλικότητα.
- * Freud, Sigmund (1937). Περαιτή και μη περαιτή ανάλυση.
- * Klein, Melanie. Φθόνος και ευγνωμοσύνη.
- * McDougall, Joyce. Théâtres du corps.
- * Rank, Otto (1924). Κείμενα για τη φαντασίωση της Vagina Dentata και το άγχος ευνουχισμού.
- * Stoller, Robert J. Κείμενα για την ανάπτυξη της σεξουαλικότητας και την ταυτότητα φύλου.
- * Γιαννουλάκη, Χρυσή. Η βία κατά των γυναικών.
- * Τριαρίδης, Θανάσης (2022). Σεμινάρια για τη γυναικοκτονία στην τέχνη.
- * Τετράδια Κοινωνικής Πολιτικής (2020). Γυναικοκτονίες.